Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 373.3
PEDAGOGIKA

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK MAHORAT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Muqaddasxon Rustamjon qizi Sobirova*
Farg'ona davlat universiteti 13.00.01-Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktaranti
✉ m.r.sobirova@pf.fdu.uz

ANNOTATSIYA

Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirish masalasi tahlil qilinadi. "Pedagogik mahorat kompetentligi" tushunchasining mohiyati ochib berilib, uning motivatsion-qadriyatli, gnoseologik, kommunikativ, konstruktiv-texnologik va refleksiv komponentlari ajratiladi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi faoliyatining o'ziga xosligi hisobga olingan holda mazkur kompetentlikni rivojlantirishning yettita pedagogik shart-sharoiti asoslanadi. Shart-sharoitlarni amalga oshirishning uch bosqichli modeli hamda samaradorlikni baholash mezonlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar

pedagogik mahorat, kompetentlik, boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik shart-sharoit, pedagogik texnika, mikro-o'qitish, refleksiya, pedagogik amaliyot, portfolio.

DOI: 10.5281/zenodo.21743893

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bola shaxsi, o'quv faoliyati ko'nikmalari va ta'limga bo'lgan munosabatining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu bosqichdagi natijalar ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, aniqrog'i uning pedagogik mahoratiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasida ta'lim jarayonini amaliyot bilan bog'lash, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ham pedagog xodimning kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar mustahkamlangan [2].

Amaldagi vaziyat tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tayyorgarligida nazariy bilimlar ulushi yuqori bo'lsa-da, pedagogik texnika, muloqot, sinfni boshqarish va vaziyatga tez moslashish kabi amaliy mahorat unsurlari yetarli darajada shakllanmay qolmoqda. Bitiruvchilarning bir qismi mustaqil faoliyatning dastlabki oylarida aynan shu jihatlar bo'yicha qiyinchilikka duch keladi. Bu esa pedagogik mahorat kompetentligini maqsadli rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash zaruratini keltirib chiqaradi.

Maqolaning maqsadi - bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida pedagogik mahorat kompetentligining tuzilmasini aniqlashtirish hamda uni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Pedagogik mahorat kompetentligining mohiyati va tuzilmasi. Pedagogik mahorat kategoriyasi pedagogika fanida uzoq yillik tadqiqot tarixiga ega. A.S. Makarenko uni tarbiyaviy ta'sirni tashkil etishning yuksak darajasi, o'qituvchining o'z faoliyatini boshqara olish qobiliyati sifatida talqin qilgan [3]. I.A. Zyazyun rahbarligidagi tadqiqotlarda pedagogik mahorat gumanistik yo'nalganlik, kasbiy bilim, pedagogik qobiliyat va

pedagogik texnikaning yaxlitligi sifatida tavsiflanadi [4]. V.A. Slastyonin ishlarida esa u pedagogik faoliyat texnologiyasini egallashning yuqori bosqichi sifatida ko‘rsatiladi [5].

Kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi bilan mazkur kategoriya yangi mazmun kasb etdi. YUNESKO uchun tayyorlangan hisobotda ta’limning to‘rt ustuni - bilish, bajarish, birgalikda yashash va bo‘lishni o‘rganish - ajratilgan bo‘lib, kasbiy tayyorgarlik natijasi bilim yig‘indisi emas, balki real vaziyatda harakat qila olish qobiliyati ekanligi ta’kidlangan [6]. L. Shulman o‘qituvchi tayyorgarligida fan mazmuni bilan uni o‘qitish usulini birlashtiruvchi maxsus bilim turi - mazmunning pedagogik bilimi mavjudligini asoslab bergan [7].

Yuqoridagilarga tayangan holda pedagogik mahorat kompetentligini bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik vazifalarni yuqori darajada, ijodiy va samarali hal qila olish qobiliyatini ta’minlovchi bilim, ko‘nikma, kasbiy sifat va qadriyatli munosabatlar yaxlitligi sifatida ta’riflash mumkin. Uning tarkibida quyidagi komponentlar ajratiladi:

motivatsion-qadriyatli komponent - kasbga bo‘lgan barqaror qiziqish, bolaga hurmat, pedagogik faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini anglash;

gnoseologik komponent - boshlang‘ich ta’lim fanlari mazmuni, bola psixologiyasi va o‘qitish metodikasi bo‘yicha bilimlar;

kommunikativ komponent - o‘quvchi, ota-ona va hamkasblar bilan muloqot qura olish, nutq madaniyati, empatiya;

konstruktiv-texnologik komponent - darsni loyihalash, o‘quv vaziyatlarini modellashtirish, ta’lim texnologiyalari va pedagogik texnikani qo‘llash;

tashkilotchilik komponenti - sinf jamoasini boshqarish, vaqtni taqsimlash, intizomni pedagogik vositalar bilan ta’minlash;

refleksiv komponent - o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish, uzluksiz kasbiy o‘sishga tayyorlik.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatining o‘ziga xosligi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy faoliyati bir qator o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi va bu jihatlar pedagogik shart-sharoitlarni belgilashda hisobga olinishi lozim.

Birinchidan, faoliyat polifunksionaldir: bitta o‘qituvchi ona tili, matematika, tabiatshunoslik, texnologiya va boshqa fanlarni birgalikda olib boradi, ya’ni bir necha fan metodikasini bir vaqtda egallashi talab etiladi. Ikkinchidan, 6–10 yoshdagi o‘quvchilarning diqqati beqaror, tafakkuri asosan aniq-obrazli bo‘lib, o‘quv faoliyati o‘yin faoliyati bilan chambarchas bog‘liq; bu o‘qituvchidan ko‘rgazmalilik, faoliyat turlarini tez almashtirish va emotsional ifodalilikni talab qiladi. Uchinchidan, birinchi o‘qituvchi bola uchun namuna vazifasini bajaradi - uning nutqi, xatti-harakati va munosabati o‘quvchi tomonidan bevosita o‘zlashtiriladi. To‘rtinchidan, ota-onalar bilan muntazam va ko‘p hollarda murakkab muloqot mavjud.

Shu bois boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida pedagogik mahoratning nutqiy-artistik va emotsional jihatlari, shuningdek sinfni boshqarish ko‘nikmasi alohida e’tibor talab qiladi.

Pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Tadqiqot natijasida quyidagi pedagogik shart-sharoitlar ajratildi.

1. Motivatsion-qadriyatli muhitni yaratish. Kompetentlik rivojlanishi kasbga ichki qiziqish mavjud bo‘lgandagina samarali kechadi. Bu shart-sharoit birinchi kursdan boshlab maktab bilan tanishtirish, tajribali o‘qituvchilar bilan uchrashuvlar, kasbiy hikoyalar va muvaffaqiyat namunalari orqali ta’minlanadi.

2. O‘quv mazmunini amaliy-kontekstual asosda qurish. Nazariy materialni real pedagogik vaziyatlar konteksti bilan bog‘lash talab etiladi. Keys-topshiriqlar, pedagogik vaziyat tahlili, muammoli darslar va loyiha ishlari talabani “bilaman”an “bajara olaman” holatiga o‘tkazadi. F. Kortagen ta’kidlaganidek, o‘qituvchi tayyorgarligi amaliy tajribadan nazariyaga qarab qurilganda samaraliroq bo‘ladi [8].

3. Uzluksiz va bosqichma-bosqich pedagogik amaliyot. Amaliyot bitiruv kursidagi qisqa muddatli tadbir emas, balki butun ta’lim davriga taqsimlangan uzluksiz jarayon bo‘lishi lozim: kuzatish amaliyotidan yordamchi faoliyatga, so‘ngra mustaqil dars o‘tishga o‘tish. Bu universitet va bazaviy maktablar o‘rtasidagi barqaror klaster hamkorligini talab qiladi.

4. Mikro-o‘qitish va video-refleksiya texnologiyasini joriy etish. Mikro-o‘qitish - qisqa dars fragmentini kichik guruh oldida o‘tkazish, uni yozib olish va tahlil qilish usuli bo‘lib, pedagogik texnikani nazorat qilingan sharoitda mashq qilish imkonini beradi [10]. Talaba o‘z darsini yozuvda ko‘rganda ovoz balandligi, nutq sur’ati, imo-ishora va sinf bilan ko‘z aloqasi kabi jihatlarni obyektiv baholaydi.

5. Refleksiv muhitni shakllantirish. D. Shyonning “refleksiv amaliyotchi” konsepsiyasiga ko‘ra kasbiy o‘sish faoliyat davomida va faoliyatdan keyin amalga oshiriladigan mulohaza hisobiga yuz beradi [9]. Amalda bu kasbiy kundalik yuritish, dars tahlili varaqalari, o‘z-o‘zini baholash rubrikalari va portfolio orqali ta’minlanadi.

6. Ustoz-shogird munosabatlari va murabbiylik tizimi. Har bir talabaga tajribali maktab o‘qituvchisi va universitet o‘qituvchisidan iborat juftlik biriktirilishi maqsadga muvofiq. Murabbiy nazorati talabaga xatolarini o‘z vaqtida tuzatish va kasbiy xulq-atvor namunasini bevosita kuzatish imkonini beradi.

7. Pedagogik texnika va nutq madaniyati bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun ovozni boshqarish, diksiya, intonatsiya, mimika va pantomimika, emotsional holatni idora etish alohida ahamiyatga ega. Ushbu ko‘nikmalar tanlov fani yoki trening moduli doirasida maqsadli mashq qilinishi lozim.

Sanab o‘tilgan shart-sharoitlar yaxlit tizim sifatida amal qiladi: ularning birortasi mustaqil holda kutilgan natijani bermaydi.

Shart-sharoitlarni amalga oshirishning bosqichli modeli. Pedagogik shart-sharoitlarni amaliyotga tatbiq etish ta’lim bosqichlariga muvofiq izchil olib borilishi lozim (1-jadval).

1-jadval. Pedagogik mahorat kompetentligini rivojlantirishning bosqichli modeli

Bosqich	Asosiy vazifa	Ish shakllari	Kutilayotgan natija
1. Motivatsion-adaptiv (1–2-kurs)	Kasbga qiziqishni va “birinchi o‘qituvchi” obraziga oid qadriyatli munosabatni shakllantirish	Kirish amaliyoti, maktabda kuzatish, ustoz-o‘qituvchi darslarini tahlil qilish, kasbiy esse va portfolioni boshlash	Kasbiy motivatsiya, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi haqida real tasavvur
2. Faoliyatli-texnologik (3-kurs)	Pedagogik texnika va metodik ko‘nikmalarni amaliy o‘zlashtirish	Mikro-o‘qitish, dars parchalarini video yozib tahlil qilish, nutq va ovoz treningi, keys-topshiriqlar, rolli o‘yinlar	Dars fragmentini mustaqil loyihalash va o‘tkazish ko‘nikmasi
3. Mustaqil-ijodiy (4-kurs)	Mustaqil pedagogik faoliyatga va o‘z uslubini shakllantirishga o‘tish	Uzluksiz pedagogik amaliyot, murabbiy nazorati ostida to‘liq dars sikli, bitiruv ishi doirasidagi tajriba-sinov, portfolio himoyasi	Shakllangan pedagogik mahorat kompetentligi, refleksiv pozitsiya

Samaradorlikni baholash mezonlari. Shart-sharoitlarning samaradorligini aniqlash uchun to‘rt mezondan foydalanish taklif etiladi: motivatsion mezon (kasbga munosabat va pedagogik faoliyatga tayyorlik darajasi); kognitiv mezon (nazariy va metodik bilimlar hajmi hamda tizimliligi); faoliyat mezoni (darsni loyihalash va o‘tkazish, sinfni boshqarish, pedagogik texnikadan foydalanish ko‘nikmasi); refleksiv mezon (o‘z faoliyatini tahlil qilish va tuzatish qobiliyati).

Har bir mezon bo‘yicha uch daraja - past (reproduktiv), o‘rta (adaptiv) va yuqori (ijodiy) darajalar ajratiladi. Baholash kuzatish varaqalari, dars tahlili rubrikasi, portfolio ekspertizasi va o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari majmuasi orqali amalga oshiriladi.

XULOSA

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik mahorat kompetentligi bilim, ko‘nikma, kasbiy sifat va qadriyatli munosabatlarning yaxlitligi sifatida namoyon bo‘ladi hamda motivatsion-qadriyatli, gnoseologik, kommunikativ, konstruktiv-texnologik, tashkilotchilik va refleksiv komponentlarni o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi faoliyatining polifunksionalligi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va “birinchi o‘qituvchi” obrazining ahamiyati mazkur kompetentlikning nutqiy-artistik va tashkilotchilik jihatlariga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi.

Ajratilgan yettita pedagogik shart-sharoit - motivatsion-qadriyatli muhit, amaliy-kontekstual mazmun, uzluksiz amaliyot, mikro-o‘qitish va video-refleksiya, refleksiv muhit, murabbiylik tizimi hamda pedagogik texnika bo‘yicha max-

sus mashg‘ulotlar - yaxlit tizim sifatida qo‘llanilgandagina samara beradi. Taklif etilgan uch bosqichli model va to‘rt mezonli baholash tizimi ushbu shart-sharoitlarni amaliyotga izchil joriy etish imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarda modelning samaradorligini boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari misolida eksperimental tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilga qadar rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni, 2019-yil 8-oktabr, PF-5847-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. - Москва: Педагогика.
4. Зязюн И.А. и др. Основы педагогического мастерства. - Москва: Просвещение, 1989.
5. Сластёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. - Москва: Академия.
6. Delors J. Learning: The Treasure Within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. - Paris: UNESCO Publishing, 1996.
7. Shulman L.S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. - 1986. - Vol. 15, No. 2. - P. 4–14.
8. Korthagen F.A.J. Linking Practice and Theory: The Pedagogy of Realistic Teacher Education. - Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.
9. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. - New York: Basic Books, 1983.
10. Allen D.W., Ryan K. Microteaching. - Reading, MA: Addison-Wesley, 1969.